

рр. XX ст. В цей період євреї отримали доступ до усіх навчальних закладів, і почали відкриватися школи з єврейською мовою викладання.

Джерела та література:

1. Монастирський А. І. Єврейський світ. Альманах / А. І. Монастирський. – К. : Єврейський фонд України, 2002. – 100 с.
2. Морозова А. В. Єврейське населення Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.): авто-реф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / А. В. Морозова. – Харків, 2005. – 24 с.
3. Морозова А. Єврейські навчальні заклади Лівобережної України у II пол. XIX – на поч. XX ст. / А. Морозова // История и культура евреев Левобережной Украины и Литвы X-XX вв. : 1-й междунар. семинар, 15 – 17 сентября 2000 г. – Чернигов : "Хэсэд Эстер", 2000. – С. 10 – 13.
4. Морозова А. Документи з історії євреїв у Державному архіві Чернігівської області. Довідник / А. Морозова, Н. Полетун. – Ніжин : "Аспект-Поліграф", 2003. – 320 с.
5. Морозова Г. Освіта євреїв у Чернігівській губернії в останній третині XIX – на початку XX століть / Г. Морозова // Сіверянський літопис. – 2001. – № 1. – С. 44 – 55.
6. Самарцев І. Г. Євреї в Україні на початок XX ст. / І. Г. Самарцев // Український історичний журнал. – 1994. – № 4. – С. 19 – 29.
7. Сергійчук В. І. Етнічні межі і державний кордон України / В. І. Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2000. – 431 с.
8. Электронная еврейская энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eleven.co.il>

Ервін Міден

ВОСКРЕСЕНСЬКИЙ ХРАМ У СЕДНЕВІ – УСИПАЛЬНИЦЯ РОДИНИ ЛИЗОГУБІВ

У статті розглянуто історію дослідження Воскресенської церкви у снт Седневі як усипальниці козацько-старшинського роду Лизогубів. Віднайдені у криптах седнівського храму муміфіковані тіла, які у своїй більшості належали саме Лизогубам, свого часу стали справжньою сенсацією. Однак протягом багатьох десятиліть їх доля залишалася маловідомою.

Ключові слова: Лизогуби, Воскресенська церква, крипти, муміфіковані тіла.

За доби Української козацької держави у 1648 – 1781 рр. старовинне містечко Седнів було центром сотні Чернігівського полку, а також протопопії або духовного окружного правління [5, с. 234]. До нашого часу в Седневі збереглося декілька архітектурних пам'яток гетьманського часу. Найбільш яскравою з них можна вважати муровану Воскресенську церкву, яка пов'язана з іменем Я. Лизогуба. У 1687 р., коли на місце гетьмана І. Самойловича козацькою радою на річці Коломак було обрано І. Мазепу, Я. Лизогуб отримав чернігівське полковництво. Утверджуючи себе на цьому уряді, серед козацької старшини він одним з перших розпочинає новий етап монументального будівництва на Чернігівщині [3; 6; 10; 11; 14].

Вже у 1690 р. в Седневі постають дві муровані споруди: Лизогубівська кам'яниця, що є на наш

час найбільш ранньою пам'яткою цивільної архітектури Придніпров'я, та церква Різдва Богородиці (з 17 березня 1887 р. – Воскресенська [5]), котра являла собою родову усипальницю козацько-старшинського роду Лизогубів [2; 3; 4; 8; 9]. Отже не дивно, що найбільшу і найкоштовнішу із своїх споруд – церкву "народження Богородиці" – Я. Лизогуб збудував саме в цьому містечку, адже Седнів на той час вже перетворився на "фамільне гніздо" цієї родини. Філарет Гумілевський у своєму нарисі з історії Седнева наводить запис у Євангелії московського друку 1688 р., що його "надал черниговській полковник пан Яков Лизогуб, до храму Рождества Пресвятой Богородицы от его в месте Седневе новосозданном" [12, с. 171] і приписку самого Лизогуба про передачу цього Євангелія до Борзни: "а в Седневе до именованного храма моим коштом сооруженного иншие два евангелія надане" [12, с. 171]. І далі Філарет Гумілевський зазначає: "Храм построен в 1690 г., как видно по акту 1692 г." [12, с. 171]. Також необхідно вказати, що у побудові храму Різдва Богородиці брали участь і місцеві жителі. А. Балака у своїй праці "Город Сновеск ныне м. Седнев" (1902 р.) наводить розповідь місцевого старожила М. І. Шишки про те, що "баба его, по прозвищу Бакаювна, за деньги, когда была еще девочкой лет 11 – 13, носила цеглу (кирпич) на эту церковь, т.е., подносила ее рабочим, и получала от какой-то Гелёски, помагавшей постройке храма, по шелягу" [1, с. 34].

Храм у плані повторює дев'ятидільну хрещату церкву, але не в п'ятибанному, а в однобанному варіанті [7] (хоча седнівський краєзнавець Д. Ю. Кисіль на основі народних переказів стверджував, що куполи стояли і на чотирьох великих притворах [3]). Завдяки тому, що рамена основного хреста сильно виступають назовні, а приміщення між ними дуже низенькі, він здається пірамідальним. Невисокі бічні приміщення, перекриті склепіннями з розпалубками і з'єднані з центральним високою аркою, готують перехід до єдиної бані, що могутнім поривом здіймається вгору. В плані вона має вигляд не рівнораменного восьмикутника, а квадрата, лише із зрізаними рогами. Це підсилює енергію пориву розкритого простору [7]. Товсті стіни всередині скріплені міцними залізними кріпленнями. Підлога була колись вкрита кам'яними квадратними плитами, однак згодом замінена дерев'яною. Церква має три престоли: Воскресіння, Святого Миколая та Різдва Богородиці (у минулому – престол Благовіщення). До 80-х рр. ХХ ст. у храмі ще знаходилися рештки п'ятирусного іконостасу ХІХ ст. [3], в якому за часів Лизогубів над головними вратами розміщувався оригінал Тайної вечери роботи Рібейро. Також у церкві знаходилися копії картин "Madonna de la Segiolla" Рафаеля, "Різдво Христове" Маротті та "Спаситель" Дольче. Місцеві ікони Спасителя та Різдва Богородиці були написані А. І. Лизогубом [12] – близьким приятелем Т. Г. Шевченка. До соборного храму містечка Седнів на початку ХІХ ст. потрапив і оригінал портрету Феодосія Углицького кінця ХVІІ ст. [10; 12]. Стіни всередині храму прикрашали розписи на біблійні теми з відповідними написами.

У 20-х рр. значне занепокоєння наукової громадськості викликав стан пам'яток історії та культури, зосереджених у Седневі на території колишньої садиби Лизогубів. На початку січня 1924 р. інспектор Чернігівської окрполітосвіти Оландер оглядав Воскресенську церкву і звернув увагу на те, що у її цокольній частині є вікна, а входу до цього приміщення немає. Після тривалих розпитувань місцевих мешканців він натрапив на старого теслю Даниленка, який на початку 60-х рр. ХІХ ст. брав участь у ремонті церковної підлоги. Даниленко несподівано надав інформацію про те, що під час ремонту підлоги північного притвору були зняті кам'яні плити, під якими виявилася дерев'яна мостовина. По звуку від ходи стало зрозуміло, що під притвором повинна бути порожнеча. Тоді вони разом з паламарем Ю. І. Киселем, пропилявши підлогу, побачили крипту, куди і спустилися. Там стояли труни в два ряди, які вони почали відкривати. В них лежали, як він каже, "кості в одежі", і тільки в одній з них виявилася

добре збережене тіло священика. Як зазначив тоді Ю. І. Кисіль, це був священик, якого поховано 20 років тому. Також було обстежено крипту під південним притвором. Там стояли труни у три ряди, одна на одній. Відкривши тільки одну труну, інших поховань вони не чіпали. За вказівками Даниленка до крипти спустився і сам інспектор Оландер, самостійно переконавшись у правильності наданої інформації. Повернувшись до Чернігова, він повідомив про це завідуючого Держмузеєм В. А. Шугаєвського. На підставі свідчень Оландера було створена спеціальна комісія для наукових досліджень крипт седнівського храму [8].

У процесі дослідження виявилось, що північна крипта 6,6 м довжиною, 4,7 м завширшки та 2,3 м заввишки мала добре обгінковане й вибілене вапном жолобове склепіння [8]. Підвали храму були створені на сухому ґрунті, а велика кількість вапна, що є в їхніх мурах, витягує та висушує вологість [2]. Як виявив гігrometer, повітря сухе. Температура знаходилась на рівні 1 – 2 градусів тепла. У південній частині була ляда (люк), розміром 2 – 1,34 м. У північно-східному та північно-західному кутах було помітно по одній загратованій продоховині, що виходять на зовні. Таких же розмірів та устрою виявилась і південна крипта, тільки північна її частина була засипана битою цеглою, під якою опинилося декілька трун. Труни майже всі були цілі, частина – пофарбовані, а більшість була оббита тканиною. Як зазначав Даниленко, "у правій крипті лежать пани, а у лівій – різні люди". Загалом, у седневському храмі було виявлено 44 муміфікованих тіла, більша частина яких належала саме Лизогубам [2; 8]. Про це, наприклад, свідчив один з написів на труні П. Я. Лизогуба (1774 – 1804): "1804 года Сентебря 8 дня представился раб Божий Петр Яковлев сын Лизогуб которому да будет вечная память". Доволі цікавим є і той факт, що Лизогуби напевно знали властивості крипт храму-усипальниці: у дні однієї з трун була виявлена дірка, зроблена для якнайшвидшого висушування тіла і подальшої його природної муміфікації [2].

З огляду на наукове значення цих знахідок місцева влада звернулася до Наркомосвіти та Української Академії наук, прохаючи допомоги для систематичного дослідження крипт Воскресенської церкви в Седневі. Було створено ще одну – академічну – комісію "в складі фахівців по всіх галузях, яких торкається ця справа". Шкода, що за браком коштів ця справа не була доведена до кінця [8]. Згодом деякі мумії та виявлені у похованнях пам'ятки були передані до Чернігівського історичного музею і так званого Музейного містечка на території Києво-Печерської Лаври. На жаль, вони по-близнірськи використовувалися у антирелігійній пропаганді. З такою метою п'ять зразків муміфікованих тіл зберігались в Чернігівському музеї, а саме колишнього Городнянського повітового судді Я. Я. Лизогуба, його сина П. Я. Лизогуба, жінки в народному одязі середини XVII ст., священика та дівчинки. "Седнівські трупи" були головними експонатами антирелігійної виставки музею. У такий спосіб організатори виставки розраховували "справити враження на тих, що ще йняли віри святості мощей" [2; 4]. У березні 1930 р. в с. Козел (тепер смт. Михайло-Коцюбинське) експонувався муміфікований труп Я. Я. Лизогуба [5, с. 279]. Слід седнівських мумій, що знаходилися у фондах Чернігівського історичного музею, губиться у роки Великої Вітчизняної війни.

М. Вайнштейн зазначав, що після експедицій 1924 р. у седневській церкві ще залишились деякі цікаві зразки "замуміфікованих трупів" [2]. На жаль, згодом, внаслідок відсутності будь-якого нагляду, через відкритий доступ до підвалів Воскресенської церкви, муміфіковані тіла опинилися під загрозою знищення. З 1935 р. Воскресенський храм був закритий і надалі використовувався як комора [13]. Після звільнення Седнева з-під німецької окупації у вересні 1943 р., для поховання загиблих радянських воїнів було використано старовинні труни Лизогубівської усипальниці. Врешті-решт, атеїстичне виховання молоді та відсутність поваги до мертвих спровокували безліч актів вандалізму над мумі-

фікованими тілами: задля розваги відривалися кінцівки, черепами грали у футбол тощо. Результат подібного ставлення до померлих був зафіксований експедицією спелео-археологічної секції Чернігівської міської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури 25 липня 1968 р. на чолі з Г. О. Кузнецовим, котра виїхала в Седнів для огляду усипальниці Лизогубів [9]. Згідно із спогадами місцевих жителів, через деякий час муміфіковані тіла з Воскресенського храму нашвидкоруч були вивезені за межі Седнева у невідомому напрямку.

У 80-х рр. XX ст. розпочалася відбудова та реставрація Воскресенського храму у Седневі. У грудні 1990 р. внаслідок клопотання о. Євгенія (Халімонова) та віруючих Седнева Воскресенську церкву було передано новоствореній православній громаді. Архієпископ Чернігівський і Ніжинський Антоній настоятелем седнівського храму висвятив священника Є. Халімонова. Невдовзі з Києво-Печерської Лаври за участю настоятеля храму Є. Халімонова, М. Киселя та І. Пекура були привезені мощі Я. Ю. Лизогуба. Після панахиди труна з прахом була встановлена у склепі, де знаходиться і тепер. У храмі відновилося богослужіння. Зусиллями віруючих і священника було встановлено новий іконостас, відремонтовано клироси, придбано церковне начиння [13].

Впродовж багатьох десятиліть від часу виявлення у криптах Воскресенського храму 44 муміфікованих тіл, що в своїй більшості належали козацько-старшинському роду Лизогубів, людське світосприйняття не раз змінювало свій вектор. Історія ж була мовчазним свідком дивовижних відкриттів та ганебних вчинків.

Джерела та література:

1. Балака А. Город Сновеск ныне м. Седнев. Исторический очерк / А. Балака. – Чернигов, 1902. – 40 с.
2. Вайнштейн М. Про мощі святого Феодосія й про мумії панів Лизогубів / М. Вайнштейн. – Чернігів, 1930. – 16 с.
3. Кисіль Д. Ю. Історія Седнева. [Рукопис] // Родинний архів Н. І. Кисіль. – [б. м.]. [XX ст.].
4. Коваленко О. З історії вивчення та охорони старожитностей Седнева у 20-х рр. XX ст. / О. Коваленко // Містечко над Сновом : Збірник статей і матеріалів. – Ніжин : Вид-во "Аспект-Поліграф", 2007. – С. 198 – 206.
5. Курданов А. Новий літопис Седнева / А. Курданов // Містечко над Сновом : Збірник статей і матеріалів. – Ніжин : Вид-во "Аспект-Поліграф", 2007. – С. 231 – 333.
6. Лазаревский А. Люди старой Малороссии. Лизогуби / А. Лазаревский // Киевская старина. – 1882. – № 1. – С. 101 – 126.
7. Логвин Г. Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятки / Г. Н. Логвин. – К., 1968. – С. 106 – 108.
8. Новицький О. Муміфіковані тіла в Седневі / О. Новицький // Україна. – 1924. – Кн. 1-2. – С. 16 – 18.
9. Руденок В. Спелео-археологические исследования Г. А. Кузнецова / В. Руденок // Стежками рідного краю. – Чернігів, 2005. – С. 9 – 12.
10. Самохіна Н. Рід Лизогубів в історії України / Н. Самохіна // Містечко над Сновом : Збірник статей і матеріалів. – Ніжин : Вид-во "Аспект-Поліграф", 2007. – С. 124 – 150.
11. Таранушенко С. Лизогубівська кам'яниця у м. Седневі : Провідник / С. Таранушенко. – К. : Видавництво "Рух", 1932. – 50 с.
12. Тарасенко О. Седнів у історико-статистичному опису Чернігівської єпархії архієпископа Філарета (Гумілевського) / О. Тарасенко // Містечко над Сновом : Збірник статей і матеріалів. – Ніжин : Вид-во "Аспект-Поліграф", 2007. – С. 168 – 184.
13. Халімонов Є. Свято-Воскресенська церква / Є. Халімонов // Містечко над Сновом : Збірник статей і матеріалів. – Ніжин : Вид-во "Аспект-Поліграф", 2007. – С. 217 – 219.
14. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / За ред. Кудрицького. – К. : Вид-во "Українська Радянська Енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 1990. – 1008 с.